

ANKARA UNIVERSITY
PRESS

ANADOLU ANATOLIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGY DEPARTMENT

Anadolu Anatolia 49, 2023, 57-72
DOI: 10.36891/anatolia.1238634

Araştırma Makalesi
Research Article

KORANZA ARTEMİS-APOLLON KUTSAL ALANI'NDA BULUNAN BİR FİĞÜRİN BAŞI IŞIĞINDA "BAŞÖRTÜSÜ"

Deniz **PASTUTMAZ SEVMEN**¹

¹Sorumlu Yazar/Corresponding

Author: Deniz Pastutmaz Sevmen
(Dr. Öğr. Üyesi),
Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Arkeoloji Bölümü,
42130 Konya / TÜRKİYE
E-Posta: denizpastutmaz@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-2077-2158
ROR ID: <https://ror.org/045hgzm75>

Başvuru Tarihi/Submitted Date:
18.01.2023

Kabul Tarihi/Accepted Date:
09.10.2023

Yayın Tarihi/Published Date:
22.12.2023

Atıf/Cite as: Pastutmaz Sevmen, D. 2023.
"Koranza Artemis-Apollon Kutsal
Alanı'nda Bulunan Bir Figürin Başı
Işığında "Başörtüsü".
Anadolu Anatolia 49: 57-72
DOI: 10.36891/anatolia.1238634

Anahtar Kelimeler: *Karia Bölgesi, Terrakotta Figürin,
Koranza, Pharos Örtüsü, Himation*

Öz: Karya Bölgesi'nin önemli kentlerinden Stratonikeia'nın territoryumunda yer alan Koranza yerleşiminde 2019 yılında yapılan yüzey araştırmasında boyun hizasından kırılmış ve ne yazık ki gövdesi korunamamış bir figürin başı bulunmuştur. Başörtülü bir kadının betimlendiği terrakotta baş üzerinde yapılan ikonografik değerlendirmeler sonucunda, baş örtüsünün kullanım şekli ve örtünme tarzının, -günümüzde olduğu gibi- farklı anlamlara gelebileceği, bu olgunun bir anlamda, klişeleşmiş olduğu üzere, genellikle evli hanımların bir belirtici olarak değerlendirilmesinin yetersiz kalacağı görülmüştür. Çok farklı işler yaparken ele alınan başörtülü kadınların hangi sebeplerle ve ne şekilde örtündükleri tartışmalı ve ilgi çeken bir konudur. Bu nedenle bu çalışmada, Koranza buluntusu ışığında, başörtüsünün içerdiği veya içermesi mümkün olabilecek anlamlar, adlandırmanın sadece manto ya da *himation*'la sınırlı kalmaması gerektiği veya duruma ve şartlara göre tercih edilmesi mümkün olan örtünme şekilleri olabileceği konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Hellenistik Dönem'de yaygın olarak görülen ve dönemin sevilen tiplerinin arasına giren başörtülü kadınların öncülleri, bağlı buldukları sosyal çevrede nasıl değerlendirildikleri ve başarıları örtmelerinin asıl nedenleri cevaplanmaya değer hususlardır.

'HEADSCARF' IN THE LIGHT OF THE HEAD OF A FIGURINE FOUND IN THE SANCTUARY OF KORANZA ARTEMIS-APOLLO

Keywords: Caria Region, Terracotta Figurine, Koranza, Pharos Veil, Himation

Abstract: In 2019, a survey was carried out in the Koranza settlement located in the territory of Stratonikeia, one of the important cities of the ancient Caria region. During this study, a terracotta head of a veiled woman was found, which was broken at the neck level and unfortunately her body could not be preserved. During the evaluations about this head, it was seen that the veil, the way it is used and the style of covering can have different meanings as it is today. However, as it would be stereotypical, it will be insufficient to evaluate it as an indicator of married women. It is controversial and an interesting issue for what reasons and how veiled women are covered while doing different activities. For this reason, in this study, the meanings of the veil and the issue that the veil naming should not be limited to the mantle or *himation* are discussed in the light of the Koranza find.

Fig. 1: Stratonikeia ve çevresinin uydu fotoğrafı (D. Sevmen).

GİRİŞ

Başlarda bulunan her süs ya da örtü, çağlar boyunca taşıyan kişinin sosyal statüsü, ekonomik durumu, kültürel ya da milli aidiyeti veya dini/kültürel inanışları ile ilgili önemli ipuçları vermiştir. Başörtülü kadınlar; terrakotta figürinler, kabartmalar veya bağımsız yontular gibi plastik sanatların yanı sıra, görsel sanatlarda da kendilerine yer bulurlar. Bunlar genellikle evli kadınlar olarak değerlendirilir ve örtüsü de *himation* ya da manto olarak anılır. Ancak aşağıda değinilecek çeşitli durumlarda başörtüsünün sadece evlilik belirteci olmadığı, adlandırmanın da manto veya *himation* ile sınırlı kalmaması gerektiği konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılacaktır.

TANIM

Başörtülü bir kadının betimlendiği ve boyun kısmından kırılmış pişmiş toprak bir baş Koranza Yüzey Araştırmaları'nda da bulunmuştur¹. Koranza (Fig. 1), günümüzde Muğla ili Yatağan ilçesinde bulunan Stratonikeia antik kentinin yaklaşık 11 km kuzeyinde yer alan Lagina Hekate kutsal alanının hemen kuzeyinde konumlanmış bir *demotik*² olup, Antik Karya bölgesinin önemli kentlerinden olan Stratonikeia'nın idari yapısının temelini oluşturan küçük yerleşimlerden biridir. Lagina Hekate kutsal alanının 500 m kadar kuzeybatısında, Köklük Mevkii³ olarak adlandırılan

Fig. 2: Koranza başının cepheden görünümü (Fotoğraf: A. Büyüközer).

yerde, 1970'li yılların başında iki önemli yazıt bulunmuş⁴, bu sayede burada Artemis ve Apollon Kutsal alanlarının da varlığı kesinleşmiştir. Bölgede yürütülen yüzey araştırmalarında, yerleşimin MÖ 2. Binin sonlarına kadar indiği özellikle bulunan seramikler sayesinde tespit edilmiştir⁵. Bu dönemden başlayarak, Geç Tunç Çağı, Protogeometrik Dönem ve Arkaik Dönem'e ait seramik ve mimari buluntular veren bölgenin Hellenistik Dönemi'nin temsilcilerinden biri de çalışmanın konusunu oluşturan figürin başıdır. Genel itibarıyla iyi korunmuş eserin alnında ve burnunda hafif tahribat ile başörtüsünün tepe noktasında da küçük bir kırık vardır (Fig. 2). Bunun dışında, yüzeyinde herhangi bir boya/boyama izi de görülememektedir. Ön ve arka kısım olarak çift kalıp tekniğinde yapılan başın sağ yanında çok belirgin olmayan bir birleşme izi mevcuttur. Başın arka-üst kısmını örtecek şekilde ele alınan başörtüsü, sağ yanağın büyük bir bölümünü, burnun alt tarafını, sol yanağın alt kısmını ve çene ile boynun tamamını kapatmaktadır (Fig. 3). Örtünün arka kısmının, kalıp veya yıpranma kaynaklı, daha düz/kıvrımsız olduğu görülmektedir. Kumaş, başın sol yanında yukarıdan aşağıya doğru dik olarak inmekte iken, sağ yandan sola doğru çekilerek hafif eğimli ve yatay olarak ele alınmıştır. Böylelikle kuma-

¹ Büyüközer ve diğ. 2021, 22-24. Bahse konu olan baş, Koranza yerleşiminin 2019 yılı verilerinin ele alındığı 1 numaralı dipnottaki yayında da genel olarak tanıtılmış ve değerlendirilmiş olup, ikonografik özellikleri ışığında başörtüsü konusunun detaylandırılması bu çalışmanın konusudur. Başın yüksekliği 4,5 cm, genişliği 3 cm'dir.

² Şahin 2010, 2-3.

³ Büyüközer ve diğ.2021, 4.

⁴ Şahin 1973, 187-195, lev. 1. fig. 1-2.

⁵ Büyüközer ve diğ. 2021, 3.

şın monotonluğu kırılmış, yüzün sağ ve solundaki görünümü farklılaştıran hareketli bir düzenleme oluşturulmuştur (Fig. 4).

Gür ve yüksek bir plastik yapıya sahip olan saçlar, alnın neredeyse ortasından ikiye ayrılmış, başörtünün dışında kalan kısımda hacimli ve geniş bir dalga sırası açıkta kalacak biçimde gösterilmiştir. Saçın arka kısmı ise örtünün altında kalmıştır. Bu kısımda, saç ile kumaşın ayrımının ustaca yapıldığı, hafifçe gevşek verilen örtüden saçlara geçişin gerçekçi bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Figürün alnı bombeli ve kadınsı bir yumuşaklığa sahiptir. Hemen altında görülen gözleri, şişkin ve etli göz kapakları sayesinde dalgın ve anlamlı bakışlara kavuşmuşlardır. Yüzün alt kısmı örtünün altında kalmış olmasına rağmen, aşağıya doğru daralan oval bir yüze sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu kadınsı fizyonomik detaylar, Hellenistik Dönem için beklenen standartlardır.

Figür; kumaşın örtünüş ve ele alınış biçimi, saç detayları ve fizyonomisi ile Hellenistik Dönem koroplastiğinin tipik özelliklerini yansıtmaktadır. Başını örtüş sebebi ve sosyal statüsünü anlamak için ise bir takım ikonografik detaylar göz önünde bulundurulmalıdır.

Fig. 3: Koranza başının sağ profilden görünümü (Fotoğraf: A. Büyüközer).

Fig. 4: Koranza başının sol profilden görünümü (Fotoğraf: A. Büyüközer).

BAŞÖRTÜSÜ TİPLERİ VE İKONOĞRAFİSİ

Kimler ne amaçla ve ne ile başlarını örterdi gibi soruların cevapları çeşitlilik arz etmektedir. Çok farklı kültürlerde ve yüzyıllar boyunca başörtüsü kadın giyiminin önemli bir parçası olmuştur. Gelin/düğün ritüelleri ya da evlilikle ilgili örtünmeler mevcut olabileceği gibi rahibelerin, günlük yaşantıları içerisinde sokağa çıkan saygın kadınların, dini bir ritüel içerisinde bulunan veya yas tutanların, dansçıların, hizmetçilerin, *hetaira*'ların ve hatta tanrıçaların çeşitli şekillerde başlarını örttükleri bilinmektedir.

Önasya ve Anadolu'da da başörtüsü geleneğinin oldukça eski bir tarihi olduğunu gözler önüne seren Hitit ve Asurlara ait hem görsel sanat ürünleri hem de yazılı kaynaklar mevcuttur⁶. Başörtüsünün, evli veya doğum yapmış bir kadının neredeyse bir belirteci olarak ele alınması olgusu, yazılı olarak Asur kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır⁷. Bu kadınların, sokağa ve hatta yabancı gözlerin kendisini görebileceği kamusal herhangi bir alana çıkarken mutlaka başını örtmesi, gelenekten öte, kanuni bir gerekliliktir. Ninova'da bulunmuş olup, günümüzde British Museum'da sergilenmekte olan Lakiş Kabartmaları'nda, başörtüsüyle ele alınan kadınların erken örneklerini görmek mümkündür⁸. Aynı geleneğin kesintisiz bir şekilde devam ettiği ve Anadolu'nun yanı sıra, Kıta Yunanistan ve adalarda da kadınların sayılan durumlarda başlarını örtmelerinin beklendiği yine görsel ve yazılı kaynaklardan izlenebilmektedir: *Kekryphalos*, *sphendone*, *kredemnon*, *kalyptra/kalipto*, *mitra/mitre ya da sakkos*⁹ gibi örtüler ve baş bantları, takan kadınların daimî sosyal statülerinin yanı sıra o anda buldukları çevresel durumu da yansıtır. Bu örtülerden *sakkos*, gerek vazo resimlerinde, gerekse plastik sanatlarda sıkça rastlanılan bir unsurdur. *Sakkos*'lu bir kadının betimlendiği bilinen en eski Anadolu örneklerinden biri Polyksena Lahti'dir¹⁰. Bu örnekten yaklaşık yarım yüzyıl sonra yapılan Parthenon Tapınağı'nda kardeşi Apollon'un hemen önünde oturur vaziyette tasvir edilen Artemis de *sakkos*'lu olup, yapıldığı dönemde *sakkos*'u tanrıçaların da taktığını göstermesi açısından önemlidir¹¹. Ayrıca yine erken örneklerden Olympia Zeus Tapınağı'nın batı alınlığında *kentaur*'lar tarafından kaçırılırken ele alınan gelin *Deidameia* da son derece itinalı ele alınmış *sakkos*'uyla dikkati çeker¹². *Sakkos*'u, bahsedildiği gibi tanrıçalar ve mitolojik kadın kahramanların yanı sıra, sosyal statüsü ve ekonomik düzeyi iyi olan kadınlar ile *hetaira*'lar veya hizmetçiler de takabilmektedir. MÖ 6. yüzyıl sonları ve MÖ 5. yüzyıl başlarına

⁶ Özgüç 1958, 5-8, 10. Başörtülü bir kadının da kutsal evlilik sahnesi yani "Hieros Gamos" içerisinde betimlendiği Bitik Vazosu, Hitit Sanatı'nın en erken örneklerinden olup MÖ 14. yüzyılın başlarına tarihlendirilmektedir. Burada betimlenmenin, baştan aşağı örtülecek şekilde üst giysinin/şalının kumaşına sarılmıştır.

⁷ Driver – Miles 1935, 406-408.

⁸ Ussishkin 1980, 174-195. Asur Krallığı ile Yehova Krallığı arasında geçen bir savaş sonucunda Asurluların ünlü Yahudi kenti Lakiş'i fethetmeleri İncil'e de konu olmuştur. Bu savaşa ait zengin sahneleri tasvir eden "Lakiş Kabartmaları" MÖ 8. yüzyıla tarihlenmektedir. Ninova'da Senaşerib sarayının duvarlarını süslemiş olan bu kabartmalarda, başörtülü iki kadın, bir öküzün çektiği bir kağnıda oturur vaziyette ele alınmışlardır: Llewellyn-Jones 2003, 9, fig. 4.

⁹ Kekryphaloslar, mitra/mitreler ve sakkoslar görüntü itibarıyla birbirlerine benzerler. Kekryphalos, günümüzde başlara takılan genişçe kumaşlardan yapılan bandanayı andırır ve ağ ya da file şeklinde de olabilir. Takılmadan önce saçlar topuz şekline getirilir ve bu topuz kekryphalosun dışında kalır. Mitra/mitre erkeklerin de takabildiği bir baş süsüdür. Sakkos ise sadece kadınlara mahsus olup, diğerlerinden farklı olarak adeta başa takılan bir torba gibi şekillendirilmiştir. Saçların üst kısmının önemli bir bölümü ve genellikle arka kısmın tamamı sakkos içinde kalır. MÖ 6500 civarına tarihlenen ve İsrail'deki Nahal Hemar mağarasında bulunan bir kumaşın, sakkos benzeri bir başörtüsüne ait olduğu düşünülmektedir. Bilinen en erken kumaş buluntularından olan bu parça, başa örtü takmanın oldukça eskilere dayandığının da bir göstergesidir: Fischer 2008, 22. Ayrıca sözkonusu başörtüleri ve aralarındaki temel farkları gösteren genişletilmiş örnekler için bkz. Fischer 2008, 4, 7, 11, 12, 18. Sphendone, deri ya da kumaştan olabilen ve başın arkasında ense üstünde bir düğümle bağlanan, saçların önemli bir kısmını dışarıda bırakan bir banttir. Dolayısıyla saçları örtmeyi değil, derli toplu bir görünüm sunmayı amaçlayan bir baş süsüdür. Kredemnon ise tartışmaya yer bırakmayacak şekilde dar ya da şerit şeklinde bir kurdeleden ziyade, tül inceliğinde bir başörtüsüdür. Bazen omuzlara kadar iner ve omzu da örter. Genellikle beyaz renktedir: Llewellyn-Jones 2003, 28-31. Kalyptra ise örtü, örtünmek, gelin duvağı gibi anlamlar içermekte olup, bu nedenle evliliğin ilk gecesine anakalyptria yani gelinin duvağını açmak denmektedir: Llewellyn-Jones 2003, 101.

¹⁰ Polyksena'nın kurban edilmesini ele alan ve Çanakkale'de bulunmuş olan ünlü lahit, MÖ 500 veya hemen öncesine tarihlenmektedir. Lahdin kurban sahnesini tasvir eden uzun yüzlerinden birinde, sakkoslu bir kadın mevcuttur. İzleyiciye göre sol tarafta kurban gerçekleşmekte, sağ tarafta ise yas tutar vaziyette ele alınan Truvalı kadınlar görülmektedir. Diz çökmüş vaziyette gösterilen sağdan ikinci kadın figürünün başındaki sakkos dikkat çekicidir. Çevirci 2006, 33, 37, 48, fig. 3.

¹¹ Richter 1984, 95, fig. 145; Reeder 1995, 249, fig. 1.

¹² Boardman ve diğ. 1977, 133, fig. 173.

ait vazo resimlerinde de farklı statülerdeki kadınların *sakkos* kullandığını görmek mümkündür¹³. Ayrıca mezar stellerinde betimlenen kadınların¹⁴ veya hizmetçi kadınlar ile hanımlarının birlikte ele alındığı örneklerde, hizmetçilerin de *sakkos*'ları ile betimlenebildiğini görmekteyiz¹⁵. Yani *sakkos*, tek başına tam olarak sosyal statü farkına işaret etmez, takan kadını kılık kıyafetinin diğer unsurları ile birlikte ele almak gerekir. Örneğin, koroplastik sanatın çok kaliteli ürünlerinden biri olan, MÖ 300-275 civarına tarihlenen ve günümüzde Hermitage Müzesi'nde sergilenen Tanagra yapımı Aphrodite-Eros grubunda da tanrıça bizzat *sakkos* takmıştır¹⁶. Aphrodite burada, bir yandan küçük bebeğini oyalayan bir yandan da günlük hayattaki işlerinden biri olan yün eğirme işini gerçekleştiren zengin giyimli bir ev hanımı görüntüsünde ele alınmıştır. Anlaşıldığı üzere *sakkos*, diğer başörtüsü ve baş süslerinden kullanan kadınların çeşitliliği sebebi ile ayrılır.

Özünde bir başörtüsü olarak tasarlanmayan ve sadece kadınların değil aynı zamanda erkeklerin de üst-dış kıyafet olarak tercih edebildikleri *himation* ise kullanım amacı bakımından diğerlerinden ayrılır. *Himation*'un başı da örtecek şekilde bağlanması veya kuşanılmasının, görsel ve plastik sanatlar ışığında, varsıl ve özellikle de evli hanımların dış mekanda tercih ettikleri bir kullanım tarzı olduğu bilinmektedir. Son zamanlarda, kazılarda nadir de olsa çıkarılan kumaş parçaları üzerlerinde yapılan kimyasal analizlerle, bu kılık kıyafeti kimlerin giyindiği, kumaşların nasıl dokunduğu, hangi renklerin ne şekilde elde edildiği ve kullanıldığı gibi sorulara cevap aranmakta ve kimi interdisipliner çalışmalar sayesinde, sadece görsel ve plastik sanatlarda görüp tanıyabildiğimiz kumaş ve örtülerin nerelerde ve nasıl dokundukları, nerelerden elde edilen hammadde-lerin kullanıldığı ve bu kumaşlara erişme imkanı bulan kişilerin hangi sınıflara ait oldukları gibi sorulara da cevaplar aranabilmekte ve bulunabilmektedir¹⁷.

Her ne kadar erken dönemlerde ve farklı kültürlerde çeşitli baş örtme şekilleri görülüyor olsa da Hellenistik Dönem koroplastik sanatında sıkça karşılaştığımız tipteki örtülü kadınların ilk benzerlerini/öncüllerini, literatürde "Boston Tahtı" olarak adlandırılan eserde görebilmek mümkündür¹⁸. Yine alanındaki öncül eserlerden olduğu kabul edilen "Ağlayan Kadınlar Lahdi"nin kısa ve uzun yüzlerinde, benzer tipte ele alınmış yani manto/*himation* kumaşlarını aynı zamanda başörtüsü olarak kullanan kadınlar mevcut olup¹⁹, bunların pozisyonları ve örtünme şekilleri daha sonraki yüzyılların koroplastik ve heykel sanatına ilham vermiştir.

¹³ Brygos Ressamı'na ait bir skyphos üzerinde, bu kez sarhoş ve eğlencede olduğu anlaşılan bir erkek ile başında *sakkos*'u olan bir *hetaira* ayakta durur vaziyette betimlenmişlerdir. Aynı dönemde mimari sanatların yanı sıra görsel sanatlarda da *sakkos* kullanımını göstermesi açısından önemlidir: Boardman ve diğ. 1977, 121, fig. 139. Ayrıca MÖ 490 civarına tarihlenen ve Duris Ressamı'na ait bir kylix tondosunda da tanrıça Eos başında süslü bir *sakkos* ile tasvir edilmiştir. Görüldüğü gibi yakın dönemlerde, her farklı tabakadan kadın ve tanrıçalar *sakkos* kullanabiliyorlardı: Boardman ve diğ. 1977, 121, fig. 135.

¹⁴ Roma'da Conservatori Müzesi'nde sergilenen kuş tutan kadın steli, mezar sahibi kadınların *sakkos* ile betimlendiklerini gösteren erken örneklerdendir.

¹⁵ Bu durumu yansıtan en güzel tasvirlerden biri, MÖ 4. yüzyıl başına ait Hegeso stelidir. Bkz. Barker 1924, 290-292.

¹⁶ Butjagin 2001, 436, fig. 431.

¹⁷ Harlow - Nosch 2014, 13 vd.

¹⁸ Ridgway 2002, 241, lev. 112a. MÖ 5. yüzyıl orjinli bir eserin Geç Roma Cumhuriyet Dönemi kopyası olduğu varsayılan bu eser, arkeoloji dünyasının oldukça tartışmalı eserlerinden olup, lokalizasyonu, tarihlenmesi ve betimlenenlerin kimler oldukları dahi tartışma konusudur. Ancak ortadaki lir çalan Eros'un özellikle izleyiciye göre sağ yanında ele alınan ve nispeten soldakinden daha genç verilmiş olan kadının *himation*'unu başını örter biçimde kullanışı, Hellenistik Dönem koroplastiğinin başörtülü kadınları grubunun Klasik Dönem -erken- örneklerinden olduğu düşünülebilir. Karşısında oturur vaziyette ele alınan ve nispeten yaşlı olan kadın figürü de yine manto/*himation* kumaşını başörtüsü olarak kullanmıştır ancak yüzünün tamamının açıkta olması ile diğerinden farklılık arz eder.

¹⁹ Fleischer 1983, lev. 20a vd.; Linfert 1976, 147; Ridgway 1997, 174-177, lev. 47a-b. Kısa ve uzun yüzlerinde toplam 18 kadın figürü bulunan lahitte betimlenen kadınların çoğu, manto/*himation* kumaşlarını bir başörtüsü gibi kullanmışlardır.

Hellenistik Dönem’de de evlenmiş kadınların diğerlerinden ayrılmasına çok önem verilmiş ve başörtüsü, ev hanımlarının dışarı çıkarken kullandıkları bir sosyal statü göstergesine dönüşmüştür. Her kültürde önem atfedilen düğünler ve evliliklerde başörtüleri ve baş süsleri kadınların rollerini belirlemede önem kazanmıştır. Örneğin, *Flammeum* olarak da adlandırılan ve adından da anlaşılacağı üzere alev renklerinde sarı-sarımsı turuncu olarak boyanan bir başörtüsü de düğünler esnasında gelinlere takılan bir duvak ve hatta *apotropaik* anlamlar yüklenerek, gelini kem gözlerden koruyan bir araç olarak kullanılmıştır²⁰. Evli kadınların, kendilerini dışarıdaki yabancı gözlerden başörtüsüyle korumaları geleneği Roma Dönemi’nde de geçerliliğini korumuştur²¹. MÖ 2. yüzyılda yaşamış bir Romalı konsülün, dışarıya çıkarken başını örtmediği gerekçesiyle karısını boşadığına dair anlatılar da mevcuttur²².

Diğer yandan, sadece düğün gibi mutlu anlarda ya da evlilik boyunca değil, kadının eşini kaybetmesinin ardından da başörtüsü kullanımı önem kazanmaktadır zira; eşlerinin ardından yas tutmak, antik kadınların bir anlamda vazifesi idi. Kederin hâkim olduğu anlarda daha ağırbaşlı görünmek gerektiğinden, yas esnasında ya da süresince başlara daha sade bir örtü takılıyor olmalıdır²³.

Büyük plastik sanatlar ya da koroplastik alanında yapılan çalışmalarda, genel olarak gözden kaçırılan bir husus, manto/*himation* ve *pharos* ayrımıdır²⁴. Koranza eserine benzer şekilde, bazen burnu, ağız ve çeneyi de kapsayacak şekilde başını örten, dünyanın pek çok kazısında bulunup çeşitli müzelerde sergilenen ve geneli Tanagra kökenli ya da Tanagra taklidi olan çeşitli pozisyonlardaki figürleri ele alan araştırmacılar, genellikle hepsinin üst örtüsüne *himation* demeyi tercih etmişlerdir. Ancak, *himation* aslında, yüzü tam örtmek için değil de başın arkasından itibaren saçları ve bir omuzdan diğerine atılarak ya da omuzlardan aşağıya düşürülerek üst gövdeyi kapatmakta kullanılıyor olmalıydı. MÖ 7. ve 6. yüzyıllardan itibaren antik kaynaklarda ve plastik sanatlarda görülmeye başlanan ve yine en az *himation* kadar büyük bir örtü olan *pharos* ise daha ziyade, yüzü, başın tamamını ya da tamamına yakını ve çene ile omuzları sarar, hatta daha sıkı bir şekilde ele alınarak, üst gövdenin neredeyse tümünü, alt gövdenin ise bir kısmını örterdi. *Himation*’a benzer şekilde dokunan, benzer büyüklükte ele alınan *pharos*, hem kadınların hem de erkeklerin giyinip-kuşanabildikleri bir üst örtüsü, bir mantoydu ve tıpkı *himation* gibi, çoğu zaman ölçülü, edepli, ağırbaşlı olma durumunun vurgulanmasını sağlayan bir kuşam şekliydi. Ancak yerleşmiş bir genel kanı ya da kabul edilmiş bir terminoloji ile *pharos* terimi pek kullanılmamış, araştırmacılar genellikle eserleri *himation*’la kapanmış olarak tanımlamışlardır. Bir anlamda terminolojik bir ayrım bu şekilde genellikle ihmal edilmiştir.

²⁰ Hersch 2010, 71. MÖ 200’den MS 200’e kadar süren bir dönemdeki evlilik, düğün ve gelin-damat-konuk kıyafetlerini konu alan bu çalışmada, bu tipteki bir başörtüsünün gelinin sosyal statüsü ile de ilintili olduğu vurgulanmıştır. Bu vurgular yapılırken, Plautus (MÖ 284-MÖ 184) da dahil olmak üzere, antik dönemin ünlü yazarlarına ve eserlerine atıflar yapılmıştır.

²¹ Croom 2002, 91. Manto veya onun vücudu daha sıkı saran versiyonları olan *amicus*, *amiculum* veya *amicorum* Romalı evli kadınların dışarı çıkarken kullandıkları giysilerdi. Yine Romalı kadınlar tarafından tercih edilen *Palla* ise mantonun daha küçük bir versiyonudur. *Cucullus* da başı örtmek için kullanılan bir çeşit pelerin/örtüdür. *Claudius*’un karısı *Messalina*’nın özellikle akşam dışarı çıkacaksa bekar bir kadın gibi görünmemek için *cucullus* taktığı kaydedilmiştir.

²² Neils 2011, 138. Ayrıca, British Museum koleksiyonunda yer alan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlenen, tüm halde korunmuş Tanagra başörtülü bir terrakotta figürünün sol elinde bulunan çiçek çelenginin ise evlilik-düğün savını destekleyecek şekilde düğün-gelin ritüelleriyle ilgili olabileceği önerilmiştir Neils 2011, 139.

²³ Homeros (Hom. İl. 22, 470-475) *Andromakhe*, *Hektor*’un ölümünün ardından şu şekilde tasvir eder: “Başından yere attı parlak şeritlerini, Örgülü saç ağlarını, tacını attı, sonra da altın *Aphrodite*’nin verdiği yaşmağı...”

²⁴ Lewellyn-Jones 2003, 26 vd, 49 vd.

Özellikle plastik sanatlara konu olan ve birbirinden son derece farklı şekillerde ele alınan, hatta birbirine taban tabana zıt pozisyonlarda işler yaparken gösterilen kadınların dahi giyimlerinin ortak noktası olabilmese, başörtüsü ile ilgili ilginç olan asıl husustur. Ağırbaşlı, sakin ve bazen dikkat çekecek şekilde dalgın ve durgun ele alınan kadınların yanı sıra, dans eden, büyük bir coşkuyla sergilediği hareketin şiddeti nedeniyle vücudu eğilmiş, burğu yapmış, kolları ve bacakları zıt yönlerde doğru hareket ettirilmiş kadınların da bir yandan başlarını sıkı sıkıya örttükleri ve hatta örtüleri açılmasını diye çaba sarf ettikleri görülmektedir. Bu tipteki örtülü dansçı kadınlar, MÖ 4. yüzyılın başlarından itibaren görülmektedirler ve Paris Louvre Müzesi'nde bulunan Boeotia örnekleri tipin erken temsilcileridirler²⁵. Mantoları tüm vücutlarını örtecek şekilde ve başları da örtülü vaziyette ele alınmış olup, hareketli dans figürleri sergilemektedirler. Bu tip giderek yaygınlaşmış ve bu şekildeki dansçı kadınlar, MÖ 3. yüzyıldan itibaren küçük plastik sanatların en sevilen konularından biri haline gelmiştir. New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenen ve "Başörtülü Dansçı Kadın" veya "Baker Dansçısı" olarak anılan bronz figür, bu tipin en önemli örneklerinden biridir²⁶. Koroplastik örnekler de öncüllük ettiği bilinen bu eser, Alexandria bulunduğu. Çok nitelikli bir işçiliğe sahip bu eserde, neredeyse spirale yakın bir dönme hareketi sergileyen dansçı ele alınmıştır. Başörtülü dansçıların müthiş bir kapalılık içerisinde kalarak şiddetli ve enerjik dans figürleri sergileyebileceğinin en güzel örneklerinden olan bu eseri araştırmacılar, MÖ 3. yüzyıl sonu ile MÖ 2. yüzyıl arasına tarihlemeyi uygun görmüşlerdir²⁷.

Başörtülü kadınlar genellikle "mantolu dansçılar" ya da "başörtülü dansçılar" olarak adlandırılmış olup, bu tipte ele alınmış kadınlardan bazılarının yine külle ilgili bir durum ya da dini bir ritüel içerisinde bu danslarını sergiledikleri kabul görmüştür²⁸. Bu ritüellerin hangi tanrı veya tanrıça ile ilgili olabileceği hususunda da birtakım belirteçler ayırt edici rol oynamaktadırlar. Örneğin yine başını saçlarının ön kısmını açıkta bırakacak şekilde örtmüş ve yüzünün altını da büyük ölçüde başörtüsü içerisine saklamış Atina Agorası buluntusu bir kadın figürünün altında belli belirsiz görülen bant, bu kez bu dans etme işinin Dionysos dolayısıyla *thiasos* ile ilişkilendirilmesine vesile olmuştur²⁹. Duruş pozisyonları ve hareketleri itibarıyla dansçı olmadığı anlaşılan kadınların ise günlük yaşantısı içerisinde sokağa çıkan kadınlar olduğu belirtilmiş ve böylesine sıkı bir örtünme ile kem gözlerden değil, pek kabul görmese de soğuktan korunmanın amaçlanıyor olabileceği görüşü de vurgulanmıştır³⁰. Bilindiği gibi, koroplastik sanatın örtülü başları ile ele alınan pek çok kadın figüründe, vücut hatları belirgin ve hatta kumaşın sıkıca sarılması

²⁵ Mollard-Besques 1954, 92, lev. LXV, fig. 53-56. 54, 55 ve 56 numaralı örneklerin mantoları ağızlarını da kapatacak şekilde verilmiştir. 53 numaralı örnek ise başını sıkıca örtmüş ancak yüzü açıktır.

²⁶ Thompson 1950, 371-380, fig. 1-3, 11. Yaklaşık 20 cm yüksekliğindeki eser, başörtüsünün çenesinin altına çekmiş, başının tamamını ve ağız kısmını kapatacak şekilde ele alınmıştır.

²⁷ Ridgway 1992, 102, 103, lev. 102. Her halükârda MÖ 3. ve 2. yüzyıllar arasına yerleştirilen bu figür, bazen MÖ 225 civarına, bazen de kumaş özellikleri göz önüne alınarak MÖ 197 veya en geç MÖ 175 yılları arasına tarihlenmektedir.

²⁸ Galt 1931, 374, fig. 1, 375, fig. 2. Başörtülü dansçı kadınlar ve bunların ışığında diğer başörtülü kadınlar üzerine yapılmış ilk çalışmalardan biri olan bu yayında, Mount Holyoke College Koleksiyonu'nda yer alan ve MÖ 5. yüzyıla ait bir krater üzerinde görülen dansçı kadınlar ele alınmış, bunlar dönemin bilinen diğer dans eden ya da etmeyen başörtülü kadınları ile kıyaslanarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: 1- Manto ile dans etmek, istisnasız olarak kadınların gerçekleştirdiği bir dans türü idi ve bunlar: a- genellikle Hetaira'lar olmalıydı ancak, b- sıklıkla evli olan hanımlar da Artemis'i onurlandırmak için kocalarının huzurlarında dans ederlerdi, 2- artistik olarak; a- Menad'lar Adonis'in onuruna dans ediyor olabilirler, b- Nympe'ler Pan veya Dionysos'un onuruna dans ediyor olabilirler.

²⁹ Burr-Thompson 1963, 308, lev. 82, fig. 9. İkonografik özelliklerinin yanı sıra, üretim özellikleri ile de MÖ 2. yüzyılın 2. yarısına tarihlenen başörtülü bu dansçı kadın figürü, Tanagra stiline bir temsilcisi olarak tanımlanmış ve Abdera örneklerinin de bir varyantı olarak kabul edilmiştir.

³⁰ C. M. Galt, bu sonuca ulaşırken, başını ağzını kapatacak biçimde manto/himationu ile örtmüş olan ve tüm halde korunabildiğinden dansçı olduğu şüpheye mahal bırakmayacak şekilde hareketlerinden anlaşılabilen Boston Müzesi pişmiş toprak figürin örneği (Galt 1931, 376, fig. 3) ile Metropolitan Müzesi Koleksiyonu'nda bulunan yine ağzını ve çenesini manto kumaşı ile kapatacak şekilde örtünmüş meşhur Tanagra kadınlarından birini (Galt 1931, 378, fig. 5) ele almıştır.

sayesinde kadınsı detaylar daha dikkat çekici hale gelmişler ve bu nedenle de figürler, “dişilik” özelliklerini örtmekten çok gözler önüne sermiş gibi görünmektedirler³¹.

KARŞILAŞTIRMALI DEĞERLENDİRME

Koranza figürünün sadece başı bulunmuş olduğundan, boyundan aşağı kısmı ve başındaki örtünün devamı hakkında kesin bir tespitte bulunmak mümkün değildir. Ancak, karşılaştırma örnekleri ve örtünme şekli ışığında, başındaki örtünün *kalyptra* veya *flammeum* olmadığı, manto/*himation* ve daha yakın ihtimalle bir *pharos* olduğunu söylemek mümkündür. Manto/*himation*'a sahip olan veya *pharos* kullanan kadınlardan kimileri bu kumaşlarla başlarını tamamen örtmüşken kimileri de yüzlerini açık bırakmış veya bahsedileceği üzere boyunlarından aşağıya indirerek vücudun önemli bir kısmını kapatan oldukça kapalı bir şal gibi kullanmışlardır. Kimilerinin saçları tamamen örtü altındayken, kimileri yüzlerini ve bir kısım saç tutamını açıkta bırakacak şekilde ele alınmışlardır. Bahsedildiği gibi uzun bir süredir çeşitli şekillerde başları örtülmüş olarak ele alınan bu kadınlar, büyük plastik öncüllerinden hareketle³², Hellenistik Dönem sanat anlayışı içerisinde ele alınmış ve dönemin koroplastiğinde kendilerine geniş bir yer bulmuşlardır.

Bu tipteki kadınlar, her zaman tek başlarına betimlenmemiş olup, bazı örneklerde birlikte oturur halde veya bir kompozisyonun parçası olarak da ele alınmış olabilirler³³. İkili veya grup halinde örtülü kadınların ele alındığı figürler de bilinmekle beraber³⁴, manto/*himation*/*pharos* ile örtünme açısından Koranza örneğiyle benzerlikler arz eden ve tek başına ele alınan kadın figürleri çoğunluktadır. Koranza örneği ayrıca, başın pozisyonu ve benzerlik gösteren örneklerle kıyaslandığında da tek başına ele alınmış bir kadın gibi görünmektedir.

Atina Milli Müzesi'nin Tanagra yapımı koroplastik eserlerinden olan, bir kayalığa oturmuş vaziyette ele alınan kadın figürü³⁵ manto/*himation* kumaşı ile çenesini ve ağızını da kapatacak şekilde örtünmesi bakımından Koranza eseriyle benzerlik göstermektedir. Ancak bu figürün boynu, kumaşın bir yaka, bir boğazlı kazak gibi kullanılarak sarılmasıyla eserimizden ayrılmaktadır. Yine Tanagra buluntusu olan ve Paris Louvre Müzesi'nde yer alan kadın figürü, ayakta betimlenmiş olup, kendinden emin bir tavır sergilemektedir³⁶. “Sophokles (Sophoclean) Tipi” olarak adlandırılan ve tanrıça Aphrodite'yi betimleyen olabileceği düşünülen tipe ait figürün başını manto/*himation* kumaşı ile saracak şekilde örtmesi, Koranza örneğiyle benzerlik gösterirken, ağız ve çenesini açıkta bırakmasıyla da eserimizden ayrılır.

İstanbul Sadberk Hanım Müzesi koleksiyonunda bulunan yine başörtülü bir kadının betimlendiği pişmiş toprak bir figüre ait baş parçasında, bu kez *sakkos* kumaşının Koranza örneğiyle benzeşecek şekilde başörtüsü vazifesi göreceğ biçimde düzenlendiği ve çene altından bağlan-

³¹ Schmidt 1994, 119, lev.35, fig. 77; Burn-Higgins 2001, lev.9, fig. 2047, “Sophoclean Tipi”ndeki Tanagralıların iyi korunmuş bu temsilcisinin de başı örtülüdür ve tüm vücudu manto kumaşının altındadır ancak, kıyafet altında kalan kolun izin verdiği ölçüde sağ göğsü ile yuvarlak hafif şişkin göbeği gibi kadınsı hatları gözler önüne serilmiştir. Yine British Museum koleksiyonunda bulunan ve MÖ 3. yüzyıl ortalarına tarihlenen bir Cyreneica örneği de aynı şekilde tamamen kapalı kıyafet ve başı da örten manto kumaşı ile ele alınmış ancak yapmış olduğu kol hareketiyle sanki karşıdan şiddetli bir rüzgâr esiyormuşçasına bütün kıvrımlarını ortaya çıkaracak şekilde düzenlenmiştir: Burn-Higgins 2001, lev.105, fig. 2668.

³² Vorster 2008, 73-78, lev. 1-6, 19. Arkeoloji literatüründe buluntu yeri dolayısıyla “Büyük Herkulaneumlu Kadın” olarak adlandırılan ve MÖ 4. yüzyılın 2. yarısı orijinli olup MS 1. yüzyıl ortaları kopyalarından ve ardıllarından tanıdığımız yontu, en az Ağlayan Kadınlar Lahdi'nde bulunan *himation*'a çeşitli şekillerde kapanmış kadın figürleri kadar önemli bir kıyaslama örneğidir.

³³ Ağıtürk – Aslan 2015, 42, 75, fig. 13.

³⁴ Bol 1999, 23, 24, lev. 2, fig. 3.

³⁵ Mandel 1999, 235, lev. 70, fig. 3, Boyun kısmının sarılarak örtülmesi, “Schalkrage”ye yani boğazlı kazağa/boyun atkısına benzetilmiştir.

³⁶ Mandel 1999, 235, lev. 69, fig. 4.

dığı görülmekle beraber, benzerlik sadece çene altının bağlanması ile sınırlı kalmıştır. Bu baş, MÖ 3. yüzyıl ortalarına tarihlenmiştir³⁷. Yine aynı koleksiyonda bulunan ve her ikisi de *himation*'larını çenelerinin altını da örtecek şekilde kapatan iki kadın başı da Koranza figürüyle benzerlik göstermektedir; ancak; ağızlarının açıkta kalması ve saç işlenişleri nedeniyle Koranza eseri, MÖ 3. ve 3.-2. yüzyıllara tarihlenen bu iki parçadan da ayrılır³⁸.

Dünya müzelerinin terrakotta figürin koleksiyonlarını zenginleştiren bu başörtülü tipteki kadınlardan British Museum'da da mevcuttur. Koleksiyonun Tanagra eserleri kısmında bulunan ve tüm olarak korunabilmiş gösterişli eserler ile başın *himation* kumaşıyla örtülmesi ve yüz ifadesi açısından gösterdiği benzerlikler gözden kaçmasa da Koranza örneği, çene altının kapalı oluşu ile British Museum Tanagra örneklerinden ayrılmaktadır³⁹. Ayrıca Lesbos yapımı olarak kayıt altına alınan ve sadece baş kısmı korunabilmiş, MÖ 2. yüzyıla ait bir terrakotta figürin⁴⁰ de ağız ve çeneyi kapatacak baş örtme şekli bakımından Koranza örneğiyle benzerlik gösterir ancak alnında paralel çizgiler halinde devam eden ayrı bir örtünün görülmesi bakımından da eserimizden ayrılır. Aynı müzede yer alan ve tüm olarak korunabilmiş üç Kyreneika örneği de *himation*'u örtme biçimi açısından Koranza eseriyle karşılaştırılabilir. Sağlam olarak korunmuş olan bu üç örnekte de kadınlar, ayakta durur şekilde betimlenmişlerdir⁴¹. *Himation* kumaşlarını aynı zamanda başörtüsü olarak kullanmışlar ve çenelerini de örtmüşlerdir ancak Koranza eserinden farklı olarak ağızları açıkta kalmıştır.

British Museum koleksiyonunda bulunan ve Koranza örneğiyle daha yakın benzerlikler gösteren eserler ise Kıbrıs kökenli olanlardır. Koranza figüründe olduğu gibi sadece gövdeye birleşme hizasından kırılmış, başları korunabilmiş olan üç Kıbrıs eserinde de *himation*'un benzer bir kullanımı görülmektedir⁴². Yani her üç kadın da ağızlarını ve çenelerini kapatacak şekilde başlarını örtmüşlerdir. Özellikle 2922 numaralı örnek ile Koranza eseri arasındaki, göz ve göz kapaklarının işleniş ile sağlanan dalgın ve mahzun yüz ifadesinin benzerliği gözden kaçmamaktadır⁴³. Yine bir Kıbrıs figürünü de Paris Louvre Müzesi koleksiyonunda yer almakta olup, bunlardan biri başın üst kısmını örtüşü bakımından biraz farklılık gösterse de çenesini ve ağızını kapatışı Koranza örneğiyle benzerdir⁴⁴.

³⁷ Kepçe – Gerçekler 2011, 112, fig. 40.

³⁸ Kepçe – Gerçekler 2011, 118, fig. 45,46.

³⁹ Burn-Higgins 2001, 46, lev.8, fig. 2046; 46, lev. 9, fig. 2047; 47, lev. 9, fig. 2048; 49, lev. 11, fig. 2059; 51-52, lev. 13 fig. 2068. 2047 numaralı örnek, başında bir *tholia* bulunması ile de örneğimizden ayrılmakta olup, çok büyük ihtimalle Atina menşei olan "Sophokles (Sophoclean) Tipi"nden hareketle MÖ 4. yüzyılda başlayıp, Atina Agorası depozit buluntuları ile karşılaştırılarak, MÖ 150-110 yıllarına kadar çekilebilen bir zaman aralığında görülen bir tipe işaret etmektedir. 2048 numaralı örnek ise MÖ 3. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmiştir. 2668 numaralı örnekte, Koranza eserinde olduğu gibi başörtüsünün alt kısmı verevine devam etmektedir fakat örtünün tepe noktasındaki üçgen burada görülmez. Kyreneika örneklerinden 2668 numaralı eser MÖ 3. yüzyıl ortasına, 2672 numaralı eser MÖ 3. yüzyıl ortasından yüzyılın sonuna, 2684 numaralı eser ise MÖ 300 civarına tarihlendirilmiştir.

⁴⁰ Burn-Higgins 2001, lev. 80, fig. 2473.

⁴¹ Burn-Higgins 2001, 216, lev. 105, fig. 2668; 217, lev. 106, fig. 2672; 219, lev. 110, fig. 2684.

⁴² Burn-Higgins 2001, 276, lev. 149, fig. 2920-2922. Olasılıkla Larnaka yakınlarındaki Artemis Paralia Kutsal Alanı'ndan çıkarılmış olan bu figürinlerin, Kıbrıs'taki Kitium (Citium-Kition) antik kentinin ana tanrıçası ile de ilişkili olabileceği düşünülmüştür ve bu tanrıçanın MÖ 4. yüzyıl sonlarından Hellenistik Dönem'e kadar uzanan ve Grek etkisi altında yapılmış ardılları olarak görülebileceği ifade edilmiştir.

⁴³ Burn-Higgins 2001, 276, lev. 149, fig. 2922.

⁴⁴ Heuzey 1923, 182-183, lev. XVII, fig. 2. Kitabın basıldığı dönem itibariyle, fotoğraf yerine itinalı bir çizimi mevcut olan eserin, sadece belden üst kısmı korunabilmiştir. Bu kez bir taht üzerinde oturduğu görülen bu figür de yine buluntu yeri dolayısıyla *Kitium* ana tanrıçası ile ilişkilendirilmiş ve tahtta oturmuş olması nedeniyle tanrıçanın kendisi olabileceği söylenmiştir. Burada başını örttüğü örtü, manto ya da *himation* olarak değil de bir *kalyptra* olarak tanımlanmıştır. Ayrıca alanında yazılmış ilk kaynaklardan biri olan bu kaynakta figürün "hiératique" grubu yani rahipler-rahibeler-dindarlar sınıfı içerisinde ele alınmış olması dikkat çekicidir.

Almanya-Würzburg Üniversitesi sanat koleksiyonunu içeren Martin von Wagner Müzesi terrakotta figürinleri arasında, *himation*'ları ile başlarını örtmüş figürler de mevcuttur. Bunlar arasında, örtüleri ile yüzlerini kapatış şekilleri tam olarak benzeşmese de çenelerini örtmüş olmaları açısından benzerlik arz eden iki örnek dikkati çeker: Bunlardan bir tanesi "Mantolu Dansçı" olarak adlandırılmış bir Myrina örneğidir⁴⁵. MÖ 2. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen bu eser, başörtüsünün arkasının ön kısma nazaran daha az plastik işlenmiş olması bakımından Koranza örneğiyle benzerdir. Diğeri ise yine tüm korunabilmiş olan MÖ 2. yüzyıla ait bir kadın figürüdür⁴⁶. Dirsekten itibaren ileri doğru uzattığı sağ kolu ve çevrilmiş başı sayesinde bunun da bir dansçı olduğu anlaşılmıştır.

Almanya'daki Kassel Staatlichen Kunstsammlungen'de yer alan ve tüm halde korunabilmiş olan bir kadın figürü, başını, çenesini de kapatacak şekilde örtmesi açısından Koranza örneğiyle benzerlik gösterir ancak bu örneğin ağız örtülmemiştir⁴⁷. Tanagra'nın örtülü tipteki kadınlarına benzetilen⁴⁸ bu figür stilistik açıdan MÖ 3. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiştir. Eserin ön kısmının arka kısmından daha plastik işlenmesi, Koranza örneğiyle benzerdir. Tanagra tipinde ele alınmış bir başörtülü kadın figürünü Kopenhag Ny Carlsberg Glyptotek'te, terrakotta figürinler koleksiyonunda vardır. Sadece baş kısmı korunabilmiş olan bu parçada da benzer şekilde çeneyi de kapatan bir baş örtme şekli göze çarpmaktadır⁴⁹. Mısır buluntusu olan eser, MÖ 3.-2. yüzyıllar arasına tarihlendirilmiştir. Ayrıca Atina Agorası depozit kazılarında da benzer şekilde örtülü kadınlara ait bazı parçalar gün ışığına çıkarılmış ve bu kadınlardan, çenesinin örtülü olmasıyla Koranza örneğine benzer bir baş, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir⁵⁰. Dansçı olarak tanımlanan bu parçada, *himation*/manto kumaşının ağız ve çenenin tamamını kapatacak şekilde ve verevine yerleştirilmiş olması, Koranza eseriyle benzeşmektedir ancak Atina örneğinde, başında bulunan Dionysiak bir baş süsü, her iki figürü birbirinden ayıran asli öğedir.

Ağız olmasa da benzer şekilde çeneyi kapsayacak şekilde örtünmüş terrakotta figürinler, Priene kazılarında da bulunmuştur. Tüme yakın olarak korunabilmiş olan 133 numaralı Priene buluntusunda, çenenin kapalı olması ve başörtüsünün tepe noktasında oluşturulan küçük sivri üçgen, Koranza örneğiyle benzerdir⁵¹. 181 numaralı baş (Mendel 2210), örtünün ağızını ve çenesini de kapatacak şekilde ele alınması bakımından Koranza örneğiyle yakın benzerlik göstermektedir⁵². 182 numaralı eserin de (Mendel 2211) başını örtme biçimi benzerdir ancak boyun daha sıkı sarılmıştır⁵³. 184 (Mendel 2209) ve 185 numaralı eserler, başını örtme şekli ve tepe noktasında oluşan üçgen açısından Koranza örneğiyle benzeşir ancak bu örneklerde ağızlar örtülü değildir⁵⁴. Başörtülü figürin buluntularının bir kısmı, çenelerinin açıkta bırakılmasıyla Koranza örneğinden ayrılmaktadır⁵⁵. Bu örneklerin tamamı, Demeter-Kore Kutsal Alanı'ndan bulunmuş olup, MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilmişlerdir.

Koroplastik sanatının Anadolu'daki en önemli temsilcilerinden olan Myrina örneklerine burada değinmek yerinde olacaktır. Gerek mitolojiden gerekse de günlük hayattan pek çok farklı

⁴⁵ Schmidt 1994, 108, kat. 158A. Kitabın iç kapak resmi olarak kullanıldığından ayrı bir figür numarası bulunmamakta olan söz konusu eser, tüm olarak korunabilmiş ve bu nedenle de vücut hareketlerinden dolayı dansçı olarak adlandırılmıştır.

⁴⁶ Schmidt 1994, 119, lev. 35, fig. 177.

⁴⁷ Sinn 1977, 14, 30, lev. 10, kat. nr. 31.

⁴⁸ Söz konusu figürin, hamur kalınlığı, özellikle de başörtünün detaylarında görülen fazla kalın ele alınmış kısımlar ile Tanagra örneğinden daha ziyade, Tanagra stilinde ele alınmış bir örnek gibi görünmektedir.

⁴⁹ Fjeldhagen 1995, 154-155, fig. 144.

⁵⁰ Thompson ve diğ. 1987, 308, 315, lev. 82, fig. 9.

⁵¹ Rumscheid 2006, 450, kat. nr. 133, lev. 58, fig. 2.

⁵² Rumscheid 2006, kat. nr. 181, 467, lev. 75, fig. 1-2.

⁵³ Rumscheid 2006, 467, kat. nr. 182, lev. 75, fig. 3-4.

⁵⁴ Rumscheid 2006, 468, kat. nr. 184-185, lev. 75, fig. 6-7, 8

⁵⁵ Rumscheid 2006, 468, kat. nr. 187, lev. 76, fig. 5-6.

tipi farklı şekillerde ele alması, konu ve kompozisyon zenginliği ile ünlenmiş Myrina atölyelerinde, başörtülü kadınlar da kendilerine yer bulmuşlardır. Başları, Koranza örneğindeki gibi ağızlarını ve çenelerini kapatacak şekilde işlenmiş olan kadınlar, çenesi açık bırakılan başörtülülerden daha azdır. Myrina'da bulunan ve MÖ 3. yüzyıla tarihlendirilen 244 numaralı figür, ağzının altını ve çenesini de örtecek şekilde kapanmıştır ancak saç işlenişi ve başörtünün başı sarış biçimi bakımından Koranza örneğinden farklıdır⁵⁶. Bu kadın sadece başörtülü kadınlar kategorisinde değerlendirilirken, 228 numaralı kadın figürü, dansçı olarak nitelendirilmiştir⁵⁷. MÖ 2. yüzyıla tarihlendirilen bu örneğin de ağzı açık fakat çenesi kapalıdır. Her iki eser de tüm halde bulunmuş olduklarından, vücut hareketleri ve duruşları sayesinde bu sınıflandırma yapılabilmektedir. Koranza eserinin vücut kısmı korunamadığından, dansçı ya da sadece ayakta duran bir kadın olduğu ayırımına varabilmek zordur.

Hellenistik Dönem'in Anadolu'daki önemli temsilcilerinden olan ve gerek küçük buluntuları ile gerekse de büyük plastik sanatta yarattığı ya da benimsediği tarzla pek çok alanda öncüllük etmiş Pergamon kazılarında da benzer şekilde başlarını örtmüş kadın figürlerine ait parçalar bulunmuştur⁵⁸. Bu eserlerin tamamı, Koranza örneği gibi boyun hizasından ya da gövdeden de bir miktar içerecek şekilde kırılmış vaziyette bulunmuş başlar olup, stilistik özellikleri nedeniyle MÖ 3.-2. yüzyıllar arasına yerleştirilmişlerdir. Sadece 308 numaralı buluntu, saç ve baş özellikleri nedeniyle MÖ 1. yüzyıla indirilmiştir. 299 ve 300 numaralı eserlerin yüzeyleri tahrip olmuşsa da başörtülerini, ağız ve çenelerini örtecek biçimde kullandıkları anlaşılmaktadır. Ancak örtünün tepe noktasındaki üçgen bu figürlerde de görülmez. 301-305 numaralı örneklerde ise ağızlarını açıkta bırakacak şekilde çeneleri örtülüdür. 309 ve 310 numaralı örnekler de ağızlarının nispeten örtülü oluşu ile Koranza eseriyle benzer ancak bu figürlerde de tepe noktasındaki üçgen mevcut değildir. 299 ve 304 numaralı örnekler ise başörtülerinin transparan ele alınması noktasında Koranza örneğinden ayrılmaktadır. MÖ 3. yüzyıl sonlarına tarihlendirilen 41 numaralı kadın başı, Koranza eserindeki gibi ağzını ve burnunu örtmüştür ancak başın önünde görülen ve "melon kuaför" özellikleri arz eden saçlarının biçimi bakımından farklıdır. Koranza başı, Pergamon'da bulunan bu kadın başlarının kimilerinden ağız ve çeneyi örtme biçimi, kimilerinden ise başörtüsünün tepe noktasındaki üçgen nedeniyle ayrılır.

SONUÇ

Bilindiği üzere, Hellenistik ve Roma Dönemi'ni de kapsayan antik dönem boyunca görülen kalıp kullanımının bugünkü marka-patent algısından yoksun olması nedeniyle, özellikle küçük plastik sanatlarda ve kabartmalı seramiklerde görülen bir ikonografinin ya da bir tipin mucidinin hangi atölye/kent olabileceği sorunu hep gündemdedir. Beğenilen bir eser ya da ikonografi, seramik üreten diğer merkezlerde kalıbı alınarak ya da birebir taklit edilerek kolayca üretilebilmektedir. Bu orijin problemini çözmek için ise ya çok sayıda aynı kalıptan ya da atölyeden çıkmış olduğu anlaşılan buluntuya, ya da kil ve astar özelliklerinin incelenmesine ihtiyaç vardır. Bunların dışında, birebir olmasa da çok yakın örnekler sayesinde atölye önerisi yapmak mümkün olabilmektedir. Koranza eseriyle aynı atölyeye ait bir kalıptan çıkmış gibi görünen bir örneğe rastlanamamış olsa da benzerlerine ülkemizde ve dünyada bulunan müzelerde ve yapılan kazılarda sıkça rastlanmaktadır.

⁵⁶ Mollard-Besques 1963, 102, lev. 120, c-Myr 244.

⁵⁷ Mollard-Besques 1963, 108, lev. 129, a-Myr 228.

⁵⁸ Töpperwein 1976, 19, 203, lev. 6, fig. 41; 68, 69, 221, lev. 45, fig. 294-297, 299, 300; 69, 70, 222, lev. 46, fig. 301-305, 307-310. Kielau 2018, 108-109, lev. 16, fig. 302-309, 311, 313. Bu örneklerin tamamı, Myrina örnekleri ile karşılaştırılmış ve Myrinalı dansçılara benzetilmiştir. Ayrıca başlarını örtüş şekilleri "Mantelkapuzen" yani manto kapüşonu olarak tanımlanmıştır. Bu kapüşonlaştırılmış manto şeklinden dolayı da Truva buluntularından hareketle MÖ 300 civarına tarihlenmişlerdir.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi koroplastik sanatında, bu tipte örtünmüş kadınlara, büyük plastikteki öncüllerinden hareketle, MÖ. 4. yüzyıldan itibaren başta Tanagra olmak üzere, onun Anadolu takipçileri olan Myrina, Pergamon veya Priene gibi Batı Anadolu kentlerinde sıkça rastlanmaktadır. Ayrıca, Korinth'te, Kıbrıs'ta veya başkaca merkezlerin yanı sıra, Alexandria, Kyreneika gibi kuzey Afrika kentlerinde de manto/*himation/pharos*'unu aynı zamanda başını örtmekte kullanan kadın figürleri görülür. Buluntular ve bulgular ışığında, koroplastik sanatlarda, *himation/pharos* kumaşının bu şekilde bir başörtüsü olarak kullanılmasının, Tanagra öncülüğünde geliştirilmiş ve diğer merkezlerde de aynı ikonografinin, ufak tefek farklılıklarla kullanılmış olduğu görüşü genel olarak kabul görmüştür. Koranza eseri de aynı ikonografinin bir temsilcisidir. Bu tip özellikle MÖ 3. ve 2. yüzyıl boyunca çok tercih edilmiştir. Başlar *himation/pharos*'la, burnu, ağız, çeneyi, hatta yanakları içine alacak şekilde kapatılabileceği gibi yüzü veya saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde çene altından sıkı ya da gevşekçe de kapatılmış olabilir. *Himation* veya *pharos* ile onlarca farklı şekilde başını kapatan ve birbirinden çok farklı işler yaparken betimlenmiş kadınlar, betimlenenin -salt kapalılık nedeniyle- mutlaka bir rahibe, ev hanımı, dindar bir kadın olması gerektiği saptamasını imkânsız kılmaktadır. Hatta bahsedildiği gibi, kimi önerilerde tanrıçalar da bizzat saçlarını kapatmışlardır.

Koranza örneğinin sadece başı bulunmuş olduğundan, vücudunun pozisyonu, hareket eder vaziyette olup olmadığı, dans edip etmediği, vazifesi ya da kendisi ile kesin hükme varmaya yardımcı olarak bir nesne tutup tutmadığı gibi hususlar ne yazık ki belirsizdir. Günlük yaşantısı içerisinde sokağa çıkmış, dalgın ve durgun bakışlara sahip, ağırbaşlı ve muteber bir kadın olarak sosyal hayata karışmış olması ihtimali, benzer buluntular ve kıyaslama örnekleri sayesinde dansçı olması ihtimalinden daha olası görünmektedir.

Başörtülü kadınlar, bazı araştırmacılar tarafından "Capite Velatolu Kadınlar"⁵⁹ olarak da tanımlanmışlardır. Terminolojide bu şekilde de yer bulan ve başları Koranza örneği ile benzer şekilde örtülmüş olan kadınlardan kimileri dans ederken, kimileri ise sabit durmakta olup, farklı kültler ya da tanrı veya tanrıçalarla ilişkilendirilmişlerdir. Bazıları, genellikle buluntu yerleri nedeniyle Demeter kültüyle⁶⁰, bazıları başlarında Dionysos ile bağlantılı bitkisel süsler taşıdığı için Dionysos kültüyle⁶¹ ya da yine bulunduğu yer⁶² veya kompozisyonu dikkate alınarak Artemis ile ilişkilendirilmiş olabilirler. Kimi figürler ise, maddi durumlarının iyi olduğunu gözler önüne seren zengin kıyafetleri ile sokağa çıkan, günlük yaşantıları içerisinde ele alınan ve toplumsal kurallara göre hareket eden sıradan kadınlardır.

Koranza eseri, tüm bu sayılan sebepler ve benzer örneklerle yapılan kıyaslamalar sayesinde, Hellenistik Döneme ait, MÖ 3. yüzyıl ve MÖ 2. yüzyılın ilk yarısında yapılmış ve Koranza antik yerleşiminin Artemis ve Apollon Kutsal Alanı'nda bulunmasından hareketle, bir adak heykelciği olmalıdır.

⁵⁹ Rumscheid 2006, 244 vd, 448 ve diğ.

⁶⁰ Rumscheid, 2006, 450 vd.

⁶¹ Galt 1931, 374 vd.

⁶² Burn - Higgins 2001, 276; Heuzey 1923, 182-183.

EXTENDED ABSTRACT

The terracotta figurine head, which was found in the Koranza surveys which depicts a woman wearing a veil, raised the question of who the woman was and for what purpose she covered her head. The veil or ornaments worn on their heads played an important role in emphasizing the social and economic status of women in every period. Head coverings such as pharos, himation, flammeum, kalyptra, sakkos not only shows the place and marital status of the woman who wears it, but also give clues about the chores she is doing at home. For example, sakkos is an indicator of women who are depicted as busy with daily household chores, while veils such as himation or pharos are among the veils that women are expected to wear when going out or mingling with society. In addition, the head coverings give clues about the perception of the goddesses in society or supports some of their epithets. For example, the depictions of Aphrodite wearing a sakkos are a good example of the representation of goddesses in daily life. Artifacts like these are important finds showing that the phenomenon of dealing with goddesses in human activities was settled during the Hellenistic period.

As well as the different types of head coverings, the purpose for the veil in women are also diverse. There are finds showing that some of the women, who are depicted as tightly clad and wrapped in a himation/pharos, large enough to cover almost their entire body, were dancing. Thus, it is understood that the phenomenon of veiling is not exclusive to married women or nuns, as it's generally perceived. Veiled dancing women found in many different excavations and exhibited in various museums around the world are good examples of the different purposes of the use of heads covering. The fact that the dancing women wear the large veils, which are expected to cover when housewives or respected women go out, also raises the question of what their real profession is. While some of them dance in a kind of ecstasy in religious ceremonies or festivities, others may be dancing at home for their spouses. The women covered in Sophoclean Typ take a calmer stance. However, as seen in the example of the Baker Dancer, there are also those who exhibit extremely lively and moving figures.

These veiled women, whose depictions became widespread throughout the Hellenistic period, are also indicators that the geography they live in is extremely cosmopolitan. While some of them covered their mouths and chins in a more Persian way, oriental way, others left their faces completely exposed and only covered their hair. In addition, some have a tholia on their heads, while others are depicted with half of their hair exposed. All this is probably an indication that they are people of different regions living in a wide geography and within the same civilization. There is a similar situation today, and although they are members of the same religion, women from different geographies cover their heads in different ways.

As it is understood, the headscarf is very important in terms of revealing religious and national affiliations, cultural and economic situations, social and marital status. Depending on their color and size, they are sometimes used as bridal veils and sometimes as a derivative of the wedding rings worn by married women today.

After the Persian invasions and Alexander, the Great, the three continents of the world merged with each other as much as possible, and a wide variety of women living in this wide geography of the Hellenistic period became the most popular subject of art. These women were dealt with by various followers producing terracotta figurines in Greece, especially Tanagra/Beotia, and their followers in Anatolia. The changing perception of art in the Hellenistic period can be summarized as the replacement of idealism with realism. In this way, same as sculptures, terracotta figurines have been liberated and have been able to reflect all segments of society. In the art of sculpture, veiled women, which were treated fondly by great predecessors such as The Mourning Women sarcophagus and The Herculaneum Women, also inspired small terracotta figurines.

KAYNAKÇA

- Şare-Ağtürk, T. – N. Aslan 2015. *A terracotta Treasures at Assos*. İstanbul.
- Barker, A. W. 1924. "The Costume of the Servant on the Grave-Relief of Hegeso." *AJA* 28.3:290-292.
- Boardman, J. – J. Dörig – W. Fuchs – M. Hirmer 1977. *Die Griechische Kunst*. München.
- Bol, P. C. 1999. "Einleitung." *Hellenistische Gruppen. Gedenkschrift für Andreas Linfert*. Mainz am Rhein, 19-28.
- Burn, L. – R. Higgins 2001. *Catalogue of Greek Terracottas in the British Museum III*. London.
- Burr-Thompson, D. 1963. "Three Centuries of Hellenistic Terracottas the Second Century BC." *Hesperia* 32.3:301-317.
- Butjagin, A. – M. Piotrowski – S. Kudrjawzewa – N. Tarassova – M. Koslowskaja 2011. *Ermitage*. St. Petersburg.
- Büyüközer, A. – Z. Gider-Büyüközer – Z. Korkmaz – D. Sevmen 2021. "Stratonikeia Territoriumundan Bir Yerleşim: Koranza Geç Tunç Çağı'ndan Roma İmparatorluk Dönemi'ne Arkeolojik ve Epigrafik Veriler Işığında Yerleşimin Tarihsel Süreci." *Lycus Dergisi* 4:1-55.
- Croom, A. T. 2002. *Roman Clothing and Fashion. Gloucestershire*.
- Çevirici, F. 2006. "Polyksena'nın Kurban Edilmesi Mitosu'nun Antik Metinlerde ve Arkeolojik Materyaller Üzerinde Değerlendirilmesi." *OLBA XIV*:15-52.
- Fischer, M. 2008. *The Prostitute and Her Headdress: the Mitra, Sakkos and Kekryphalos in Attic Red-figure Vase-painting ca. 550-450 BCE*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. University of Calgary, Calgary, Canada.
- Fjeldhagen, M. 1995. *Graeco-Roman Terracottas from Egypt*. Kopenhag.
- Fleischer, R. 1983. *Der Klagefrauensarkophag aus Sidon*. İstanbuler Forschungen 34.
- Galt, C. M. 1931. "Veiled Ladies." *AJA* 35.4:373-393.
- Harlow, M. – M. L. Nosch 2014. "Weaving the Threads: methodologies in textile and dress research for the Greek and Roman world- the state of the art and the case for cross-disciplinarity." *Greek and Roman Textiles and Dress. An Interdisciplinary Anthology*. Oxford, 1-33.
- Hersch, K. K. 2010. *Roman Wedding, ritual and Meaning in Antiquity*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Heuzey, L. 1923. *Musee National du Louvre. Catalogue des Figurines Antiques de Terre Cuite. Figurines Orientales et Figurines des iles Asiatiques*. Paris.
- Homeros, *İlyada* (Çev. A. Erhat – A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları 2008.
- Çokay-Kepçe, S. – S. Özden Gerçeker 2011. *Kilden Suretler. Sadberk Hanım Müzesi Koleksiyonundan Antik Çağ Terrakotta Figürinleri. Images in Terracotta. Ancient Terracotta Figurines in the Sadberk Hanım Museum Collection*. İstanbul.
- Kielau, S. 2018. *Terrakotten aus Pergamon. Tonfiguren und -objekte aus der Wohnstadt am Südhang der Akropolis und von weiteren Fundorten*. Pergamenische Forschungen 17. Berlin.
- Linfert, A. 1976. *Kunstzentren hellenistischer Zeit. Studien an weiblichen Gewandfiguren*. Wiesbaden.
- Llewellyn-Jones, L. 2003. *Aphrodite's Tortoise. The Veiled Woman of Ancient Greece*. Swansea.
- Mandel, U. 1999. "Die ungleichen Spielerinnen-Zur Bedeutung weiblicher Ephedrismosgruppen. Mit einem Anhang zu weiteren Ikonographien der bekleideten Aphrodite in der spätklassischen und frühhellenistischen Koroplastik." *Hellenistische Gruppen. Gedenkschrift für Andreas Linfert*. Mainz am Rhein, 213-266.
- Mollard-Besques, S. 1954. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs Étrusques et Romains I. Époque Préhellénique Géométrique, Archaïque et Classique*. Paris.
- Mollard-Besques, S. 1963. *Catalogue Raisonné des Figurines et Reliefs en Terre-Cuite Grecs et Romains II. Myrina*. Paris.

Neils, J. 2011. *Women in the Ancient World*. London-Los Angeles.

Özgülç, T. 1958. "Bitik Vazosu." *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* XVI.1-2:1-18.

Reeder, E. D. 1995. *Pandora. Woman in Classical Greece*. Princeton.

Richter, G. 1984. *Yunan Sanatı*. (Çev. B. Madra). İstanbul.

Ridgway, B. S. 1990. *Hellenistic Sculpture I. The Styles of ca. 331-200 BC*. Wisconsin.

Ridgway, B. S. 1997. *Fourth-Century Styles in Greek Sculpture*. Wisconsin.

Ridgway, B.S. 2002. *Hellenistic Sculpture III. The Styles of ca. 100-31 BC*. Wisconsin.

Rumscheid, F. 2006. *Die figürlichen Terrakotten von Priene*. Wiesbaden.

Schmidt, E. 1994. *Martin von Wagner Museum der Universität Würzburg. Katalog der Antiken Terrakotten. Teil I: Die figürlichen Terrakotten*. Mainz am Rhein.

Sinn, U. 1977. *Antike Terrakotten. Kataloge der Staatlichen Kunstsammlungen Kassel, Nr. 8*. Kassel.

Şahin, M. Ç. 1973. "Two New Inscriptions from Lagina (Koranza)." *Anadolu Anatolia* 17, 1973:187-195.

Şahin, M. Ç. 2010. *The Inscriptions of Stratonikeia 3*. Inschriften griechischer Städte aus Kleinasien 68. Bonn.

Thompson, D. B. 1950. "A Bronze Dancer from Alexandria." *AJA* 54:371-385.

Thompson, H. – D. B. Thompson – S. Rotroff, 1987. "Hellenistic Pottery and Terracottas." *American School of Classical Studies at Athens* 8. New Jersey.

Töpperwein, E. 1976. *Terrakotten von Pergamon*. Pergamenische Forschungen 3. Berlin.

Ussishkin, D. 1980. "The 'Lachish Reliefs' and the City of Lachish." *IEJ* 30.3/4:174-195.

Vorster, C. 2008. "Die Dresdener Statuen der Großen und der Kleinen Herkulanerin." J. Daehner (ed.), *Die Herkulanerinnen*. München, 73-99.